

УДК 81'351:371.3

**ЗАСВОЄННЯ УКРАЇНСЬКОГО АЛФАВІТУ – АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА
КУРСУ “УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК ІНОЗЕМНА”:
АНАЛІЗ ДИДАКТИЧНОЇ ПРАКТИКИ І АВТОРСЬКІ ПРОПОЗИЦІЇ**

Лілія Соболь

*Дрогобицький державний педагогічний університет,
Інститут іноземних мов, кафедра практики англійської мови,
вул. Леся Курбаса, 2, кімн. 416, 82100, Дрогобич, Україна
тел.: 097 668 40 65,
ел. пошта: lilia.sobol@gmail.com*

У статті поставлено лінгводидактичну проблему засвоєння студентами-іноземцями українського алфавіту. Проаналізовано особливості репрезентації цього матеріалу в низці сучасних підручників, а також подано пропозиції щодо вдосконалення цього процесу за рахунок актуалізації лінгвокультурологічної інформації та ігрового матеріалу.

Ключові слова: лінгводидактика, лінгвокультурологічна інформація, український алфавіт, ігровий матеріал.

Потреба у викладанні української мови як іноземної помітно зросла з отриманням української мови статусу державної, що надало змогу розширити її функції в усіх сферах суспільного життя. Доступ студентам-іноземцям до вивчення української мови, культури та історії, безперечно, забезпечують посібники з дисципліни “Українська мова як іноземна”. Зрозуміло, що вивчення будь-якої мови як іноземної розпочинається із засвоєння алфавіту тієї чи тієї мови, у якому відображено своєрідність кожної мови.

Аналіз посібників з дисципліни “Українська мова як іноземна” здійснювала ціла низка вчених, серед яких і Т. Донченко, Т. Космеда, І. Кочан, В. Лебович, П. Луньо. Однак саме специфіка засвоєння українського алфавіту окремо не досліджувалася, але це дуже важливе питання, оскільки алфавіт тісно пов'язаний із фонетичною системою кожної мови, крім того, український алфавіт базується на кирилиці, але для більшості студентів, які вивчають українську мову, рідною є латиниця, а кирилицю їм засвоювати непросто. Сказане мотивує актуальність цієї наукової розвідки.

Мета статті – проаналізувати особливості репрезентації літер української мови, українського алфавіту для засвоєння студентами-іноземцями.

На думку дослідників, “найбільш зловідомими проблемами освіти є підручники, що відповідають сучасним світовим стандартам, основним принципам дидактики, відображають національні традиції, адже якісні підручники та навчальні посібники – дзеркало сучасної науки, запорука її розвитку” [4 : 324].

Г. Швець виділяє три періоди в становленні методики викладання української мови як іноземної. Вона наголошує, що перший період припадає на початок 90-х рр. ХХ ст. Проте цей період характеризується недостатністю методичного забезпечення та відсутністю ґрунтовних праць у галузі методики її викладання. Другий період (др. пол. 1990-х – поч. 2000-х рр.) виокремлюється актуалізацією дисертаційних робіт (Г. Онкович, Л. Паламар, А. Бронська та ін.), виходом у світ численних навчально-

методичних матеріалів для студентів підготовчих факультетів. Третій період – останнє десятиліття, упродовж якого спостерігаємо появу великої кількості підручників та посібників для охочих вивчити українську мову. Зросла й зацікавленість дослідників методикою викладання української мови як іноземної в різних напрямках [11 : 361]. Хоч Г. Швець виділяє в становленні методики викладання української мови як іноземної три періоди, вона вказує, що до початку 90-х рр. ХХ ст. за кордоном вивчали українську мову, але тільки в кількох академічних осередках у межах слов'янознавчих студій чи просто факультативно [11 : 361], сьогодні, як видається, ситуація дещо змінилася і українську мову як іноземну вивчають більш активно.

В основу викладання іноземної мови покладено лінгвістичний аналіз матеріалу, який вивчають, безперечно, застосовують порівняльно-зіставний аналіз рідної та іноземної мов на рівні кожної одиниці, а також категорій і аспектів. Науковці й методисти слушно вважають, що головна роль у вивченні мови належить фонетиці. Це зумовлено тим, що усне мовлення первинне щодо писемного, а підтвердженням цього є те, що в деяких мовах світу навіть на сьогодні відсутня писемність [1 : 165]. Отже, щоб оволодіти українською мовою, студентам-іноземцям необхідно опанувати основи її фонетичної системи, усвідомити фонетичні особливості мовлення, зрозуміти його звукову організацію, милозвучність, естетичність. Студенти-іноземці повинні вміти користуватися фонетичними засобами виразності, правильно використовувати ці мовні засоби. Знання фонетики – основа навчання читанню, говорінню й писанню. У розвитку цих умінь на першому плані – *відтворення звукової форми слова за його графічною моделлю* з дотриманням орфоепічних норм. Щоб відтворити звукову форму за буквами, необхідно добре розрізняти звукову структуру слів, тобто чути всі звуки в словах, аналізувати звуковий склад, давати якісну характеристику кожному звуку, засвоїти вимову слова, морфеми [Див. про це: 2 : 76].

Укладаючи підручники з дисципліни “Українська мова як іноземна”, зазначає П. Луць, під час презентації алфавіту потрібно пропонувати друковані й рукописні літери, назви букв мовою-посередником і українською мовою, подавати еквівалент українського звука в мові-посереднику, назву звука українською мовою та мовою-посередником, слова-приклади українською мовою та мовою посередником. Пояснення правил вимови окремих звуків та інформація про поділ на склади також повинні бути в підручниках. П. Луць дотримується думки, що правила вживання апострофа та м'якого знака, хоч їх вважають правилами графіки, варто подавати з фонетичним матеріалом, адже це впливає на вимову та звучання звука [Див.: 6 : 87–89].

2007 року в Болгарії вийшов друком перший підручник «Українська мова для болгар» А. Стаменової та Р. Камберової. У підручнику його укладачі звертають увагу насамперед на українські літери, що позначають два звуки – *и, ї, є, я, ю*, позначення м'якості приголосних, вживання апострофа, написання *і, ї* та *и* в корені слова, подовження та подвоєння приголосних, основні чергування голосних звуків, чергування *і – ї* та *у – в*, правопис префіксів. Усі правила, безперечно, проілюстровані прикладами, є вправи на закріплення [7 : 231]. Подібна інформація міститься практично у всіх підручниках з української мови як іноземної.

Підручник з української мови для початківців авторства В. Лебович, І. Осіпова “Доброго дня, Україно” (Будапешт, 2006 р.) укладено без залучення мови-посередника. Матеріал для вивчення та засвоєння українського алфавіту пропонується у фонетичній частині. У вступній частині репрезентовано український алфавіт у друкованому та писемному варіантах. Одразу після нього подаються короткі відомості про абетку української мови. Наступним кроком є вправи, що передбачають засвоєння написання

друкованих та писемних літер. Пропонуються вправи для набуття навичок читання – це передусім читання складів. Услід за складами, зрозуміло, подано легкі для читання слова та речення. Завдання передбачають і списування писаних літер та складів, а потім слів та словосполучень. Далі укладач посібника забезпечує вивчення букв *I, И, Ї*, акцентовано увагу на відмінностях у вимові букв *I* та *И*, пропонується читання слів з цими літерами, порівн.: *бик – бік, лис – ліс, дим – дім, тин – тінь, кит – кіт, рис – ріс* та ін. Наступна тема передбачає ознайомлення з літерами *Б, Я, Ю, Є, Ї*. Студентам пропонуються правила щодо пояснення особливостей позначення букв *Я, Ю, Є* звуками, вправи для того, щоб студенти могли практикувати в читанні букв *Я, Ю, Є* після приголосних. Для закріплення вимови звуків, що позначаються літерою *Ї*, вдало використано вірш, що не має кінця: *Їхали ми їхали, / До горбка під'їхали, / Виїхали, з'їхали, / Далі поїхали. / Їхали ми їхали, / До ями під'їхали, / Яму об'їхали, / Далі поїхали. / Їхали ми...* . А для узагальнення вивчення теми стосовно вимови *Я, Ю, Є, Ї* автор також слушно пропонує віршик: *Посадила м'яту мати, / Пахне м'ята коло хати. / Буду м'яту поливати, / Хай росте духмяна м'ята*. Безперечно, така робота забезпечує механічне відтворення звуків та звукосполучень, позначених на письмі відповідними літерами.

Схвальним є те, що укладачі підручників під час вивчення абетки активно використовують український фольклор, зокрема прислів'я приказки, скоромовки, напр.: *Хто кохає, той спокою не має, Бабин біб розцвів у дощ, / Буде бабі біб у борщ;* чи *Що щебечуть ці щиглі? / Щоб щасливі були; Щедрий дощик площу полоще, а також на літеру Ч: В чаплі чорні черевички. / Чапля чапа до водички, І швець, і жнець, і на дуді грець, Що до чого, а хліб до борщу.*

Подібна робота проводиться і під час засвоєння вимови буквосполучень *дж* та *дз*, що позначають два або один звук: *джміль, джем, дзеркало* або *віджити, підземний*; вивчення букви *Ц* здійснюється в проекції на вимову твердого та м'якого звуків – [ц], [ц']. Читаємо також скоромовку з актуалізацією звуко-букви *Х*: *Хитрий хорт худий як голка, / Хвіст м'який, а вдача колка* і под. .

Як бачимо, мета цього посібника – допомогти угорським студентам ознайомитись із українським кириличним алфавітом, оволодіти знаннями з теоретичних проблем фонетики, а також виробити вміння та навички щодо використання цих знань на практиці.

Отже, у підручнику “Доброго дня, Україно” на ознайомлення угорських студентів із українським алфавітом запропоновано 5 уроків, а структура уроків переважно така: 1) ознайомлення з буквами; 2) читання прямих і обернених складів з цими буквами; 3) читання слів; 4) читання коротеньких речень; 5) формування графічних навичок та три види з'єднань букв (нижнє, середнє, верхнє). Так формуються навички безвідривного скорописного письма.

На перших двох уроках іноземці ознайомлюються з буквами на позначення голосних (*а, о, у, е, и, і*), на третьому – з буквами, що вказують на м'якість попередніх приголосних (*ь, я, ю, є, ї*). На наступному уроці іноземцям запропоновано шиплячі, зокрема буква *Щ* на позначення двох звуків [шч]. Також знайомлять їх із африкатами *дж, дж*, а ще подаються слова з подовженими приголосними.

Ступінь складності завдань, звичайно, поступово зростає – від читання букв до читання коротких речень.

Однак, як видається, на сторінках кожного підручника з української мови як іноземної бажано більше подавати зразків скоромовок, потішок, чистомовок, забавлянок і под., оскільки така робота має ігровий момент і сприяє кращому

засвоєнню матеріала.

Самовчитель української мови як іноземної для англомовних студентів розпочинається із загальних відомостей про кириличний алфавіт, яким користуються українці, що цілком слушно. Укладачі цього підручника також інформують, що українська абетка має довгу історію, що тісно пов'язана з поширенням православ'я, що також заслуговує схвалення і виокремлює цей підручник від подібних інших. Подано тут також інформацію про те, де поширений кириличний алфавіт: ним зокрема послуговуються білоруси, росіяни, серби. Зазначено, що український алфавіт складається з 33 літер [Див.: 12 : 3]. Спочатку репрезентовано певні літери українського алфавіту в друкованій та писемній формах – це *Aa, Bb, Ee, Ii, Kk, Mm, Nn, Oo, Pp, Rr, Ss, Tt, Uu, Xx*, що супроводжуються українським словом з цим звуком. Дуже доречно, що *ця група містить літери, що ідентичні або схожі графічно та за звучанням*. У цю групу також входять літери, що графічно однакові з літерами латиниці, якою послуговуються англійці, проте вони зовсім різні за звучанням, Зазначимо, що до цих літер упорядники додають англійський аналог, у якому читаємо цей звук. Отже, як бачимо, зіставний метод полегшує іноземцям засвоювати українські літери.

У наступній групі подана решта 20 літер, що відрізняються від англійських. До них належать *г – [h], ґ – [g], д – [d], ж – [zh], л – [l], б – [b], ь – [-], ф – [f], ю – [yoo], є – [ye], з – [z], ї – [yee], й – [y], ц – [ts], ч – [ch], ш – [sh], щ – [shch]*. Потім ці букви знову подано в друкованій та писемній формах, а ще наводиться англійський звук, що подібний до українського. Далі цілком слушно пропонується поділ звуків української мови на голосні та приголосні, а також відомості про літери *Є, Ї, Ю, Я* та *Й*. Після цього окремою таблицею подано український алфавіт.

Упорядники підручника для російських студентів “Украинский язык для начинающих” З. Терлак та О. Сербенська мали на меті розвивати в іноземців чуття мови через читання колонок слів на відповідні букви. Виклад матеріалу, що розпочинається подачею українського алфавіту в друкованій формі та правилами читання певних букв, забезпечено російською мовою. Після цього студенти-іноземці мають змогу ознайомитись із голосними звуками та правилами їх вимовлення, практика яких здійснюється на основі слів із цим звуком. Наступним кроком є вивчення матеріалу про букви *Я, Ю, Є, Ї*. Потім йдеться про приголосні звуки та їх значення, а також подано їхню класифікацію на дзвінки та глухі, тверді та м'які. Вивчення кожної букви супроводжується низкою вправ, серед яких найбільш частотними є завдання типу – прочитайте вголос слова, звертаючи увагу на звукове значення певних букв [Див.: 9 : 6–12].

Проаналізувавши кілька підручників із практичного курсу української мови, доходимо до висновку, що засвоєння алфавіту відбувається приблизно однаковою шляхом. Спробуємо узагальнити деякі міркування щодо вдосконалення репрезентації матеріалу, що стосується можливостей засвоєння студентами-іноземцями літер українського алфавіту. Крім традиційних методів оволодіння буквами алфавіту, про які йшлося вище, необхідно актуалізувати лінгвокультурологічний та ігровий аспекти, зокрема:

1. Студентам-іноземцям, що вперше знайомляться з кирилицею, необхідно надати лінгвокультурологічну інформацію (можна у перекладі на рідну мову або двома мовами – українською і рідною для студента), що стосується історії виникнення українського алфавіту, наприклад: *Кирилиця — система слов'янського письма, створена місіонерами Кирилом і Мефодієм в IX ст. для церковнослов'янської мови.*

Перші сліди кирилиці походять із території Болгарії. Протягом X–XII ст. кирилиця поширюється на території Сербії та Київської Русі. Витіснивши глаголицю, кирилиця, лягла в основу деяких абеток, переважно слов'янських мов (українська, білоруська, російська, болгарська, сербська та ін.). Український алфавіт містить 33 літери: 6 на позначення голосних і 27 на позначення приголосних.

2. Букви для вивчення доцільніше подавати за генетичним принципом, що полегшує вивчення алфавіту. Адже є букви легші за написанням і важчі, як у аналізованому вище підручнику для англomовних студентів.

3. Важливо подати інформацію про національну специфіку літер, наприклад: *Існує думка, що й серед літер можна виокремити “найбільш українські”, наприклад, львівський журналіст Я. Флонт так пише про це: “Донедавна за це звання були суперницями “місячний серпик” і “тоненька свічечка”. Але, схоже, появився ще один претендент... Є в українській азбуці літери, які особливо люблять поети. Неважко скласти цілу підбірку віршів, що присвячені, наприклад, літері “Є” — “місячному серпику”, який “зрізано з неба разом із ниточкою” (це порівняння належить поету Івану Малковичу). У Марії Ровакевич навіть вийшла поетична збірка, яка так і називається: “М’яке Е”. Таємниця такої любові проста: ця літера не зустрічається в мовах сусідніх народів і тому сприймається як чисто українська... Не менш бурхливо народжувалася й інша “найбільш українська літера” — “І”. І її — “крихітну свічечку” — нині оспівують поети. А в Києві та у Львові під дуже короткою назвою “І” навіть видається журнал, який присвячено проблемам української культурології... Тож яка все-таки літера — найбільш українська? І чи є така? Може, справді, “І”? Ні. Крім 50 мільйонів українців, її вважають своєю ще щонайменше 125 мільйонів людей у різних кінцях земної кулі: від французів, португальців, голландців, жителів сучасної Греції та іспанської провінції Каталонія до індонезійців... Ну тоді “Є”? І тут осічка. Задовго до української цю літеру вже вподобали копська (мова єгипетських християн), греко-візантійська, старослов'янська мови і навіть – в період з V по XII ст. – латинська мови. І все ж існує така літера, яку ніхто, крім українців, не називає своєю. Це колись “репресована”, а тепер відновлена в правах літера “Г”...» [3 : 175]. Або інформацію про літеру г: До українського алфавіту літеру „г” уперше ввів Мелетій Смотрицький (український письменник і мовознавець) 1619 р. До того часу замість звука [г] використовували сполучення звуків [кз]. 1933 р. літеру г було вилучено з українського алфавіту й відновлено лише 1990 р. Слів з цієї літерою в сучасній українській мові небагато.*

3. Можна використати також і паліндроми, наприклад: А ВОНА НОВА. А ТИ СИТА. А ТЕМА? А МЕТА? О ЛІТО! О ТІЛО! І РИС У СИРІ. Я І ЦАР: Є ТУТ РАЦІЯ! Я ЕПОПЕЯ. ОДА, ЛАДО! (В. Калашник); ХАТА – ШУМ У ШАТАХ. ХАТА – ГОПАКА ПО ГАТАХ. ХАТА – ЧУМАКАМ У ЧАТАХ. ЖАРТ – СУМУ СТРАЖ (А. Мойсієнко); І ЩО САЛО? ЛАСОЩІ... (О. Ірванець); ЩОДЕННО СЕЛО ГОЛЕ, СОННЕ. ДОЩ... ЩО В ХАТІ? БУЗОК У КОЗУБІ ТА ХВОЩ (О. Будзей) та ін.

4. До цього часу укладачі підручників не використовують потенціал паремій – прислів'їв, приказок, усталених сполучень слів, у яких функціонують назви літер, наприклад: *від а до зет* (за латинським алфавітом) («від початку до кінця; усе») [8 : 1], *ні аза не знати* («нічого не знати, не розуміти і т. ін.») [8 : 23] або *починати з азів* («починати з початку, з найпростішого») [8 : 23], *від а до я (зет), від альфи до омеги, від букви до букви* (« від початку до кінця») [10 : 13] і под. Тут містяться старі назви букв алфавіту, а в них – історія становлення українського алфавіту.

5. Як видається, у підручниках для іноземних студентів можна активніше

використати й досвід укладання букварів для українських школярів. Великим є потенціал коротких фольклорних жанрів, що проєктуються на засвоєння відповідних літер.

Отже, у цій статті зроблено спробу проаналізувати специфіку репрезентації важливої теми для початкового засвоєння української мови – вивчення абетки. Українська дидактика виробила відповідну методику, шляхи та прийоми подання цього матеріалу для засвоєння, однак, як видається, є відповідні потенції актуалізації процесу засвоєння українського алфавіту, наведені в цій розвідці.

Перспективу цієї наукової студії вбачаємо в можливості втілення наведених пропозицій у вступних частинах підручників з української мови як іноземної, проведення експериментальної роботи для виявлення ефективності запропонованих у цій статті завдань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабире Н. Про застосування порівняльно-зіставного аналізу у лінгводидактиці / Н. Бабире, О. Кирдякін // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Вип. 3. – Львів, 2008. – С. 163–166.
2. Донченко Т. Вивчення фонетики української мови студентами-іноземцями / Т. Донченко // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Вип. 5. – Львів, 2010. – С. 75–81.
3. Космеда Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорій оцінки / Т. Космеда. – Львів : Вид-во Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2000. – 350 с.
4. Космеда Т. А. Новий посібник з фразеології української мови для іноземних студентів: концептуальні засади / Т. А. Космеда, Т. Ф. Осіпова // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Вип. 7. – Львів, 2012. – С. 324–332.
5. Лебович В. Доброго дня, Україно! / В. Лебович, І. Осіпова // [Електронний ресурс] – Режим доступу : mek.oszk.hu/04900/04932/04932.pdf
6. Луньо П. Фонетичний матеріал української мови в підручниках для іноземців / П. Луньо // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Вип. 7. – Львів, 2012. – С. 84–92.
7. Стаменова А. Перший підручник з української мови в Болгарії / А. Стаменова // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Вип. 2. – Львів, 2007. – С. 229–234.
8. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; [гол. ред. І. К. Білодід]. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1: А-В, 1970. – 800 с.
9. Терлак З. Украинский язык для начинающих / З. Терлак, А. Сербенская. – Львов : Світ, 2000. – 264 с.
10. Фразеологічний словник української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : «Наукова думка», 1993. – 984 с.
11. Швець Г. Д. Становлення методики викладання української мови як іноземної / Г. Д. Швець // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. – 2013. – Вип. 39 (4). – С. 361–369.
12. Olena Bekh and James Dingley. Ukrainian a complete course for beginners. – Berkchire : Cox & Wyman Limited, 1997. – 299 p.

Стаття надійшла до редакції 23.02.2015

доопрацьована 04.03.2015

прийнята до друку 23.03.2015

**THE PROCESS OF LEARNING THE UKRAINIAN ALPHABET – THE TOPICAL
ISSUE OF THE COURSE “UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE”:
THE ANALYSIS OF DIDACTIC PRACTICE AND THE AUTHORS’
SUGGESTIONS**

Lilia Sobol

*Drohobych State Pedagogical University,
Romance and Germanic Literature and Language Studies,
Les' Kurbas str., 2, room. 416, 82100, Drohobych, Ukraine*

*phone: 097 668 40 65,
e-mail: lilia.sobol.@gmail.com*

The article focuses on the linguodidactic issues of mastering the Ukrainian alphabet by foreign students, since studying any foreign language begins with learning the alphabet, which reflects the peculiarity of each language. It is understandable that Ukrainian as a foreign language coursebooks certainly provide foreign students with the information about the Ukrainian language, culture and history.

It is highlighted in the article that in order to speak Ukrainian foreign students should master the elementary basics of its phonetics, realize the phonetic features of speech, understand its acoustic structure, melody and aesthetics.

Phonetic skills are the basis for learning reading, speaking and writing. While developing these skills students must focus on the ability to reproduce the pronouncing form of the word due to its graphic form in compliance with orthoepic principles. To reproduce the pronouncing form by letters students should differentiate the pronouncing structure of the word, analyze its pronouncing content, characterize each sound in a proper way, master the pronunciation of the word and a morpheme.

Peculiarities of the material representation in some textbooks have been analysed. Also some ideas how to improve this process according to the actualization of linguocultural information and gaming techniques have been suggested. In addition to the traditional methods of learning the alphabet letters linguocultural and gaming aspects should be actualized. Therefore, foreign students, who study the Cyrillic alphabet, must be provided with the linguocultural information, for example, they must know the history of creating the Ukrainian alphabet; the letters which are taught must be represented according to the genetic principle, which facilitates mastering the alphabet. It is important to represent the information about the national peculiarity of the letters. The authors of Ukrainian as a foreign language coursebooks must use the potential of the Ukrainian proverbs, sayings and fixed phrases that are based on letters. Apart from this, the experience of compiling ABC books for Ukrainian pupils can be successfully applied.

Key words: linguodidactics, linguocultural information, Ukrainian alphabet, interactive activities.